

Az esettanulmány mint módszertan a szociológiában

Takács Flóra
floratakacs@gmail.com

„Általában az gondoljuk, hogy akkor értjük meg igazán a dolgokat, amikor olyan dolgokká sikerül őket redukálni, melyeket végképp és egyáltalán nem értünk; úgymint a kauzalitás, az axiómák, Isten, vagy a karakter.”

Georg Simmel (Wolff 1964)

A rendezvénysorozat második alkalma az esettanulmány módszerét járta körül. A vitaindító előadást Molnár Virág, a New York-i New School for Social Research docense tartotta. A felkért hozzászólók Durst Judit etnográfus, az University College London kutatója, illetve Kovács Éva tudományos tanácsadó, az MTA TK Szociológiai Intézet Módszertan és Kutatástörténet Osztály vezetője és a bécsi Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien kutatási igazgatója voltak. A vitát Zombory Máté moderálta.

Az esettanulmány-készítés és az „esetelés” helye a módszertani eszközök palettáján

„Az esettanulmányok készítése az a módszer, amit mindenki csinál, de nem igazán tudja, hogy hogyan”. Ezzel a felütéssel Molnár Virág előrevetítette, hogy előadásában a legfontosabb megválaszolandó kérdés az esettanulmány-készítés és az „esetelés” (az angolszász nyelvterületen használt 'casing' kifejezés tükörfordítása) fogalmi definíciók kereteinek meghatározása lesz. Ehhez kapcsolódóan igyekezett megmutatni, hogy ezek az eszközök hol helyezkednek el a kvalitatív és a kvantitatív módszertani eszközök palettáján, hogyan lehet hatékonyan használni őket, illetve milyen kutatási kérdésekre lehet a segítségükkel releváns válaszokat kapni.

Molnár Virág meghatározása szerint az „esetelés” a kvalitatív módszertani eszköztár részét képező mezosztintú eszköz, melyet főként az interpretatív, megértő szociológia használ. Az „esetelés” nem egyszerűen adatgyűjtési módszer, mint ami vé az sokan próbálják redukálni, hanem az általánosítás felé is mutató, az empirikus adatgyűjtést az elméletalkotással összekötő módszertani eszköz. Az előadó

véleménye szerint ahhoz, hogy a kutatók megfelelően használják és az eredményeit értelmezni tudják, a pozitivista társadalomtudományok logikájától különböző értelmezési keretben kell az érvényességüket és a megbízhatóságukat vizsgálni. Míg a pozitivista tudományos módszereket egyféle kauzális logika hatja át, mely központi szerepet játszik bennük, addig a kvalitatív-interpretatív kutatásokban nem feltétlenül szükséges ok-okozati viszonyok felállítására törekedni, vagy ha mégis, akkor sem csupán egyfajta oksági logikát lehet követni. Az esettanulmány fókuszában nem a kauzális viszony vagy az általánosítási szándék, hanem a jelentéstartalmak, jelentésalkotó folyamatok feltárása, illetve az egyedi, ritka események megértése áll. Általában az esetek specialitásának hangsúlyozása a cél, nem az általános vonások kiemelése. A fentiekből következően az esettanulmány-készítés ideális kutatási tárgyai lehetnek az új, kialakulóban lévő jelenségek, mint például a forradalmak, katasztrófák, háborúk; a kapitalizmus; a hosszú távon lezajló társadalmi változások; illetve az interdiszciplináris kutatási területen található jelenségek.

Az 'eset' fogalmának meghatározása

Ahogy abban is viták vannak a kutatók között, hogy milyen módszertani eszköznek kell tekinteni az „esetelést”, úgy annak sem létezik szilárd, mindenki által elfogadott definíciója, hogy mit nevezünk esetnek. Az előadó Charles C. Ragin és Howard Becker tipológiáját (Ragin–Becker 1992) kölcsönvéve határolta körül az esetek típusait. E szerint a tipológia szerint definiálhatjuk az eseteket elméleti vagy empirikus szempontból, illetve lehet egy eset specifikus vagy általános.

„**Talált eseteknek**” nevezi az empirikusan definiált speciális eseteket, melyeknél a határokat induktív módszerekkel jelöljük ki. Jó példa erre egy városnegyed definiálása, ahol a kutató nem a térkép utcái, hanem a feltárt társadalmi kapcsolatháló mentén jelöli ki a negyed határait. Az empirikusan definiált általános esetek a „**tárgy jellegű esetek**”. Ennél az esettípusnál nem kérdőjelezzük meg a korábban adminisztratív eszközökkel kijelölt vagy konvenciók által meghatározott határokat. Ilyen esetként említhető a család, a szervezet vagy az iskola. Az elméleti konstrukcióként megalkotott specifikus eset a „**létrehozott eset**”. Ennél az esettípusnál korábban nem létező, új kategóriákat hozunk létre azon esetek számára, melyek nem helyezhetők el a már meglévőekben. Ezt akkor tehetjük meg, ha elég nagy számú „kilógó” esetet találunk, melyek azonban egymásra elég nagy mértékben hasonlítanak ahhoz, hogy egy kategóriába rendezhetőek legyenek. Jól illusztrálja ezt az „hibrid rezsimek” esete, mely kategória megalkotására azért volt szükség, mert sok olyan esetet találtak a kutatók, melyek sem autokráciának, sem demokráciának nem voltak tekinthetők. Az általános, elméleti konstrukcióként létrehozott eset a „**konvencionális eset**”, ahol eleve adottnak vesszük az eseteket, így nincs szükség körülhatárolási folyamatra. Példaként hozható erre az esETFajtára az ipari társadalom vagy a nemzetállam.

Az előadó kihangsúlyozta, hogy az „esetelés” kritikus momentuma az esetek kiválasztása, mivel ez határozhatja meg a kutatás eredményeinek jelentését és módszertani pontosságát, másrészt az adott esetek típusa dönti el, hogy a későbbiekben milyen módon lehet belőlük általánosítani.

Az általánosíthatóság kérdése

Az „esetelést”, az esettanulmányok készítésének módszerét gyakran éri az a vád, hogy nem lehet általánosítani belőlük kiindulva, nem lehet elméleti relevanciájú következtetéseket levonni az eredményeikből, mivel csupán parcialitásukban értelmezhető egyszeri esetekről van szó. Az előadó szerint ezeknek a támadásoknak az az oka, hogy általánosítás alatt a pozitivista kutatások oksági logikájából indulnak ki a kritikusok, nem veszik figyelembe, hogy jóval többféle kauzális logika létezik. Míg a pozitivista szemlélet szerint a kontextus a zaj, a zavaró tényező, amitől igyekeznek megszabadulni, kontroll alá venni, addig az esettanulmányoknál éppen ez az, ami a legfontosabb, mivel az eseteket csak az adott kontextuson belül lehetséges megérteni. Az alternatív általánosítási logikára több példát hoz az előadó.

A Clifford Geertz által használt „**eseten belüli általánosítás**” (Geertz 1973) technikája az egyik ilyen használható alternatív kauzális logika. Ezt az antropológiában elterjedt módszert az orvosi diagnosztika módszeréhez lehet hasonlítani, ahol az orvos a beteg által elmondott tünetekből próbálja behatárolni a betegséget. Ezen analógia mentén az esettanulmány-készítésnél a kutató a vizsgált esetet a különféle tulajdonságai alapján próbálja a már létező esetkategóriákba besorolni. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy ha valaki ezt a módszert választja, akkor fontos, hogy a kutatás ideje alatt folyamatosan reflektáljon a kutatásban felszínre kerülő információkra, mivel a kutatás elején gyakran nem egyértelmű, hogy milyen típusú eseteket vont be a kutatásba.

Másik lehetőség lehet az „**extrém esetek**” kiválasztása. Ezt a módszert folytatta többek között Diane Vaughan, amikor a Challenger-katasztrófa esetét vizsgálta (Vaughan 1996), ami ugyan sok szempontból egyedi esetnek minősül, mégis le lehetett belőle általános következtetéseket is vonni. Vaughan kutatásában azt találta, hogy a közvélekedéstől eltérően nem a szabályok megszegése vezetett a sokak által ismert katasztrófához, hanem a devianciák folyamatos normalizálása. Ez a patológus mechanizmus pedig nem kizárólag ebben az egyedi esetben vezethet katasztrófához, hanem sok más rendszer működését is vakvágányra terelheti. Gondolhatunk itt a családra, a vállalati korrupcióra vagy éppen a rendőrségi túlkapásokra.

Lehetséges „**kritikus esetet**” is választani. Ennek egyik módja az, amikor azt az esetet választjuk, amely az adott elmélet predikciója szerint a legtipikusabb eset volna, és bebizonyítjuk róla, hogy mégsem igazolja az elméletet. Ezt tette William F. Whyte is kutatásában (Whyte 1952), ahol egy tipikusnak tekinthető slumos gettóközösséget választott, majd éppen az ellenkezőjét találta annak, mint amit az

elmélet szerint várni lehetett volna, vagyis nem atomizált, integrálatlan, hanem sűrű kapcsolati hálókkaal átszótt, integrált, szolidáris közösséget. A kritikus eset másik formája, amikor az előző módszerrel pont ellentétesen éppen olyan esetet választunk, melyben az elmélet szerint a legkevésbé volna várható az adott jelenség kialakulása. Robert Michels szervezetszociológiai művében (Michels 1911) az oligarchiák kialakulásának törvényeit fogalmazta meg és ennek módosításához készített esettanulmányt. Az általa vizsgált esettel azért tudja módosítani vagy cáfolni az elméletet, mert egy olyan szervezetben figyelte meg az oligarchikus tendenciákat, ahol arra az elmélet alapján nem számítanánk.

„**Paradigmatikus esetnek**” nevezzük, amikor az elméletből levezetett tipikus eset segítségével illusztráljuk az elméletet. Ilyen Michel Foucault jól ismert panoptikumja (Foucault 1975), de gondolhatunk a migráció jelenségére is, ahol a legtipikusabb esettípus a háborús konfliktus elől való menekülés, és paradigmátikus forma a diákcsera vagy a munkavállalási bevándorlás is. Ilyen típusú kutatásoknál az esetek pontos eloszlását ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy paradigmátikus esettel van-e dolgunk, vagy sem.

A „**kiterjesztett eset**” módszere Michael Burawoy nevéhez fűződik (Burawoy 1979). Az eddig említett esettípusoknál az esetek szelektálása induktív módon történik, itt viszont deduktív logikát használunk, mivel a kiválasztott esetek konkrét elméleti álláspontokat igyekeznek illusztrálni. Burawoy például egy chicagói gyár belső működésének vizsgálatával próbálta meg Antonio Gramsci hegemoniaelméletét igazolni olyan módon, hogy az esete révén rámutatott arra, hogy a gyárban a munkások által folytatott belső termelési játék hogyan segíti elő a kapitalizmus fennmaradását.

A „**negatív eset**” logikáját tekintve nagyon hasonló a kritikus esethez, csak ezt a történeti szociológiában használják. Segítségével széles körben ismert, sok esetre illő elméleteket lehet modifikálni olyan módon, hogy olyan esetet találunk, melyre az elmélet predikciós ereje nem bizonyul igaznak. Erre a módszerre példa lehet Olaszország este, ahol a modernizációs elméletek szerint a 18. században minden várható feltétel adott lett volna ahhoz, hogy a kapitalizmus kialakuljon, ezzel szemben ez mégsem következett be.

Általánosságban elmondható, hogy ha csupán egyetlen vizsgálható eset áll a kutató rendelkezésére, akkor érdemes speciális, és nem tipikus esetet választani, mivel ennek segítségével még akkor is lehet módosítani vagy megcáfolni elméleteket, ha nincs több elérhető esetünk. Ellenben ha az egy darab esetünk tipikus eset, akkor nem lehet az általánosítás irányába elmozdulni.

Az elemzési szintek kérdése az esettanulmány-készítésnél

Az esetek megfelelő lehatárolása kulcskérdés az esettanulmányok készítésénél, ezért az előadó pár olyan problémára hívta fel a figyelmet, melyek az esetek elemzésé-

sénél, összehasonlításánál problémát jelenthetnek. Egyrészt figyelni kell arra, hogy az esetet az elemzési egységgel ne keverjük össze, ami különösen azért lehet problémás, mivel angolszász területen a két fogalmat egy szó jelöli. Másrészt előfordulhat, hogy egy esettanulmányon belül több eset szerepel, ilyenkor meg kell határozni azt, hogy az esetek milyen viszonyban vannak egymással. Az sem kizárt, hogy különböző típusú egymásba ágyazott esetekkel van dolga a kutatónak. Erre példaként említi saját doktori disszertációját (Molnár 2013), melyben Magyarország és Németország példáján keresztül a politika és az építészet kapcsolatát vizsgálja. Ebben a kutatásban egyfelől egyszerre volt a két eset az országoknak; az államszervezet kialakulásának; a politikai rendszernek az esete; másfelől az építész szakma a különféle értelmiségi szakmáknak; illetve a szocialista realizmus és a posztmodernizmus a különféle intellektuális paradigmáknak az esete. Ennek megfelelően egy időben egyszerre öt esettípus ágyazódott egymásba. Az ilyen összetett, soktípusú esetet magába foglaló vizsgálatnál szükséges tisztázni, hogy mely esetek egyszerű elemzési egységek, és melyeknek van elméleti szempontból is relevanciája, majd ezeket harmonizálni kell egymással.

Az esettanulmány helye a módszertani palettán

Az előadás több pontján érezkelni lehetett egyfajta defenzív érvelési logikát az előadó részéről, amivel az esettanulmány készítésének módszerét és az abból levonható következtetések érvényességét próbálta megvédeni a „pozitivistá” módszereket használók kritikáival szemben, akik szerint az esettanulmány-készítés nem több pusztá leírásnál. Az előadó a megoldást abban vélte megtalálni, hogy a pozitivista következtetési logikától egy lépéssel hátralepve bemutatott többféle alternatív kauzális logikát, melyek az esettanulmányok általánosíthatósági problémáira megoldást kínálhatnak. Véleménye szerint a kvalitatív kutatóknak sokkal szisztematikusabban kellene gondolkodniuk az esettanulmány-készítésről, nem szabadna elzárkózniuk a vitáktól, és meg kellene mutatniuk, hogy ugyanolyan érvényes kutatásokat képesek készíteni, mint a kvantitatív kutatók. Ehhez szükség lenne arra, hogy kanonizáltabbá, standardizáltabbá tegyék a saját eszköztárukat, illetve rávilágítsanak arra, hogy a különféle módszertani eszközök nem versenytársak, hanem kiegészítők. Ha ezek a gondolkodásbeli változások elindulnának, akkor más módszereket használó kutatókkal is könnyebb lenne a párbeszéd, és szélesebb körben elfogadottabbá válna az esettanulmány-készítés mint módszer.

Az előadást követő vita fontosabb megállapításai

Durst Judit, az első felkért hozzászóló a kanonizálási-szisztematizálási folyamatban elmondta, hogy véleménye szerint akkor tudna sikeres lenni ez a törekvés, ha a különféle diszciplínák elsősorban a saját területeiken belül próbál-

nák kidolgozni a módszereiket, és ezen kereteken belül értelmeznék az érvényesség kérdését is. A szisztematizálási törekvéseket egyébként Janus-arcú dolognak tartja. Egyrészt elismeri, hogy nagy igény lenne rá, hiszen a támadások következtében a reprodukálhatósági és a verifikálhatósági problémákra választ kell adni valamilyen módon, másrészt viszont tart tőle, hogy a módszertani kreativitás útjába fog állni, és sok olyan jól használható módszert kell majd miatta elvetni, melyek nem férnek bele a megszilárduló definíciós keretekbe. Véleménye szerint elég volna egymással megosztani a személyes kutatói tapasztalatokat, és nem kellene feltétlenül elindulni a kanonizálás irányába, hiszen a kvalitatív kutatásokban a kutató egyéniségétől is függ, hogy a terepen melyik módszereket tudja a legjobban használni.

Kovács Éva, a vita másik felkért hozzászólója az elemzési szintek problémájára fókuszált. Véleménye szerint az esettanulmányt nem szabad összekeverni a „mikro-storiá”-val vagy más mikroszintű kutatásokkal, mert az esettanulmány-készítés ezekhez képest léptéket vált. Az esettanulmányt készítő kutató a valóságot nem az adott terepen igyekszik megtalálni, hanem újrendezi az összegyűjtött információkat, modelleket alkot belőlük, és azokon belül végzi el az értelmezési folyamatot. A különbség abban is tetten érhető, hogy az esettanulmányok készítésekor a kutató nem hisz abban, hogy minden megtapasztalható helyben, ezért más típusú, például makroszintű adatokkal is kombinálja, összehasonlítja a terepen gyűjtött információkat, és ezek rendszerbe rendezésével a társadalmi gyakorlatok működésmódját próbálja megmagyarázni. Véleménye szerint akkor lehet igazán jól használni az esettanulmányokat, amikor makro- vagy mikroszinten nem lehet eleget látni, mint például a foglalkoztatás vagy a gyerekvállalási hajlandóság esetében.

A vita további része alapvetően a módszertani kanonizáció, illetve az esettanulmányok, az „esetelés” legitimitásának, módszertani elfogadottságának kérdését járta körbe. Felmerült az „esetelés” és az elméletalkotás viszonya is, amivel kapcsolatban Molnár Virág aláhúzta azt a problémát, hogy a tudománypolitika az esetek összehasonlításának folyamatát többféle módon is torzíthatja. Egyfelől azáltal, hogy egyes népszerű elméleteket a fókuszba helyez, melyeket mindenki cáfolni, módosítani, bizonyítani akar. Ez a folyamat azt idézi elő, hogy az elméletek saját maguk kezdik el generálni az eseteket. Másfelől olyan kulturális konvenciókat betonoz be, melyek meghatározzák azt, hogy milyen eseteket lehet összehasonlítani egymással.

A vita végén több felszólaló, többek között Sik Domonkos is hangot adott annak a véleménynek, hogy a defetista álláspontok hangsúlyozása azt a látszatot keltheti, mintha a kvalitatív kutatásoknak, az esettanulmányok készítésének nem lenne komoly módszertani alapja, miközben olyan széleskörűen elfogadott filozófiai gyökereken nyugszanak, mint a szellemtudományok, a hermeneutika. A kérdés tehát nem az, hogy van-e legitim, széleskörűen elfogadott módszertani háttérük, hanem az, hogy a kutatók elég szisztematikusan használják-e ezeket.

Irodalom

- Burawoy, M. (1979): *Manufacturing Consent*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1975): *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Geertz, C. (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. United States of America: Basic Books.
- Michels, R. (1911): *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*. Leipzig: W. Klinkhardt.
- Molnár, V. E. (2013): *Building the State: Architecture, Politics, and State Formation in Postwar Central Europe*. New York: Routledge.
- Ragin, Ch. C. – Becker, H. (1992): *What is a Case?* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Vaughan, D. (1996): *The Challenger Launch Decision*. Chicago: University of Chicago Press.
- Whyte, W. F. (1952): *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wolff, K. H. (1964): *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe, Illinois: The Free Press.